

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

КАФЕДРА СОЦІАЛЬНИХ І ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

“Затверджую”:
завідувач кафедри СіГД
полковник служби ЦЗ.
Олена РЯБІНІНА

“ ” _____ 2019 р.

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

ТЕМА №3: “Національно-державні релігії”

План

1. Поняття національно-державної релігії.
2. Розвиток національно-державних релігій Близького Сходу: іудаїзм.
3. Особливості виникнення і віровчення індуїзму
4. Релігії Далекого Сходу: конфуціанство, даосизм, синтоїзм

Час проведення: 2 години.

1.Поняття національно-державної релігії

Наступним етапом в еволюції релігії є етнонаціональні (національно-державні, етнічні, локальні) релігії, які за умов докорінних суспільних трансформацій здебільшого приходять на зміну первісній «чуттєво-надчуттєвій» релігійності. Етнонаціональні релігії — це релігії, чия поява і функціонування, межі поширення та основні символи пов'язані з певною етнонаціональною спільнотою.

Більшість дослідників пояснює зародження цього типу релігій розкладанням родоплемінного устрою і становленням класового суспільства — нового типу об'єднання людей у формі держави. Виникають етнонаціональні релігії лише у деяких народів, і до того ж не завжди одночасно. Поява одних датується IV тис. до н. е., інших — XX ст. н. е. Вони виростають із суспільних умов існування певного етносу, який є їхнім творцем, і тому відрізняються не лише окремими елементами, а й духом та часом виникнення, типом відношення до трансцендентного, змістом віровчення, а також культовими формами.

Релігії стародавнього світу в більшості згодом трансформувалися і влилися окремими елементами у світові релігії. Нині збереглися лише деякі національні релігії: іудаїзм в Ізраїлі (15 млн. віруючих), індуїзм в Індії (430 млн.), конфуціанство (160 млн. віруючих) і даосизм (30 млн.) у Китаї, синтоїзм у Японії (60 млн.).

2.Розвиток національно-державних релігій Близького Сходу: іудаїзм

Іудаїзм – це одна з небагатьох національних релігій Стародавнього світу, яка збереглася з невеликими змінами до наших днів. В історії релігії іудаїзм відіграв надзвичайно велику роль, увійшовши суттєвою частиною до складу християнства та ісламу. За своїм змістом початкова релігія давніх євреїв була племінним культом. Цар Іудеї, розуміючи потребу централізації релігії в інтересах держави, у 621 р. до н.е. проголосив бога племені іуда – Яхве єдиним, всемогутнім, національним божеством, на якого були перенесені функції усіх племінних божеств, що шанувалися раніше.

Організаційним центром іудаїзму став храм на горі Сіон в Єрусалимі, жреці якого протягом століть збирали і редагували міфи про Яхве та його пророків на ґрунті асиро-вавілонських, хетських, єгипетських, арабських джерел. Укладання перших п'яти книг Біблії, які отримали назву Тора (закон), або п'ятикнижжя Мойсея, було завершено й оголошено віруючим у 444 р. до н.е. Пізніше були написані інші книги Старого Заповіту.

Вершини могутності євреї досягли в часи царювання над усіма колінами сина царя Давида — Соломона (євр. Шлом — мирний, багатий миром). Соломон спорудив храм у Єрусалимі (євр. Єрушалаїм — місто Великого Царя), який у Старому Завіті називається домом Господнім, або домом Божим. Цей храм проіснував з 1004 по 586 р. до н. е. Другий храм — Зоровавеля — з 516 по 20 р. до н. е., а третій храм — Ірода — з 20 р. до н. е. по 70 р. н. е., поки римляни не спалили його дотла. Священний посуд із храму, інші реліквії було вивезено до Риму. Через 400 років вандалі пограбували Рим і захопили золоті світильники та інші речі з Єрусалимського храму. Проте їхній корабель, на якому були ці скарби, потонув на шляху до Африки, у Середземному морі.

Приблизно 935 р. до н. е. відбувається поділ нації на Ізраїль (Північне царство, 10 родів) та Іудею (Південне царство, 2 роди). Приголомшливими для древніх ізраїльтян стали у VIII та VI ст. до н. у. періоди руйнування їхнього самобутнього етнічного укладу. Спочатку асирійський цар Салманасар 722 р. до н. е. захопив Самарію, столицю Ізраїльського царства, розорив її і переселив більшість його жителів до Ассирії. А у 587 р. до н. е. вавилоняни на чолі з царем Навуходоносором увійшли в Єрусалим, зруйнували його вщент, а мешканців забрали як полонених до Вавилону. За цей час загинуло безліч громадян Ізраїлю та Іудеї, спустошилася їхня земля. Перетворився на руїни споруджений Соломоном Єрусалимський храм. Перський цар Кір (559—530 до н. е.) надав іудеям свободу, і вони повернулися на батьківщину. Згодом, у 515 р., було побудовано новий храм. І хоча він не був таким величним, як споруджений Соломоном, все ж став центром національного життя і релігії. Проте не всі іудеї захотіли повернутися додому, і згодом саме вавилонська

діаспора відіграла важливу роль у збереженні єврейської культури та розвитку сучасного іудаїзму. Вавилонський полон, або вигнання, тривав 70 років.

Якщо асирійський та вавилонський полон були тимчасовими, і колишні бранці мали змогу відновлювати державу, то після нашестя в 70—73 рр. н.е. римлян Ізраїль було практично знищено. Загинуло більше мільйона людей. 100 тис. полонених імператор Тит відправив на каторжні роботи в Рим. З того часу єврейський народ існував без царя, без жертovníка і жертвопринесень та був розсіяний по різних провінціях Римської імперії. А імператор Адріан у 130 р. навіть перейменував Єрусалим на Елія Капітоліна, заборонивши під страхом смерті в'їзд у нього євреям. Лише один раз на рік, в день поразки повстання 70 р., їм дозволялося прийти до фундаменту зруйнованого храму і поплакатися біля нього. З того часу і бере свій початок традиція плакати біля стіни Плачу. І лише на початку IV ст. імператор Костянтин Великий повернув місту попередню назву.

Іудаїзму притаманні такі риси: монотеїзм – віра в єдиного бога Яхве як творця світу; віра в особливе заступництво Яхве щодо євреїв; в кінець світу; в потойбічну віддяку; у воскресіння з мертвих; в прихід божественного спасителя – Месії і створення ним тисячолітнього царства в Єрусалимі; регламентація обрядовості. Основу іудейської моралі становлять 10 заповідей (шануй єдиного бога, не сотвори собі кумира, не згадуй ім'я бога без необхідності, шануй день суботи, шануй своїх батьків, не вбивай, не перелюбствуй, не кради, не свідчи брехливо на ближнього свого, не зажадай майна ближнього свого).

Святе Письмо іудаїзму відоме також за давньоєврейською аббревіатурою як ТаНаХ. Воно складається з Тори (Закону, П'ятикнижжя Мойсеевого), Невіім (євр. — Пророки — 21 книга) та Кетувім (євр. — Писання — 13 книг). Цей канон було остаточно затверджено приблизно у 100 р. рабинським собором у м. Ямнія (Палестина) під керівництвом рабина Йонафана Бен Закката. Йонафан заснував рабинську школу в Ямнії, яка проіснувала 60 років. Її вчителі почали складати збірку коментарів до Тори. Приблизно 220 р. цю усну традицію було нарешті зафіксовано письмово. Рабином Палестини Іегудою га-Насі на основі

численних коментарів танаїв (єврейських вчителів Закону) до Тори було укладено збірку правових норм, яка одержала назву Мішна (євр. — Повторення). До Мішни увійшли кодекс нормативних актів Галаха (євр. — Закон) та Агада (євр. Передання) — оповідання і притчі, які пояснюють фрагменти з ТаНаХу і Галахи. Сама Мішна складається з 63 трактатів, 524 розділів та 4 тисяч мішнайон (віршів) і містить майже 4 тисячі суджень 150 найшанованіших рабинів. У IV—V ст. амораїми (євр. — ті, хто пояснює Мішну) додали до Мішни нові законодавчі положення, і ця книга одержала назву Гемара (євр. — Завершення). Точніше, Гемар у іудеїв дві: менша за обсягом, палестинська, створена приблизно у 220 р., та більша за обсягом і шанованіша — вавилонська, написана приблизно у 500 р. Поєднання Мішни та вавилонської Гемари відоме як Вавилонський Талмуд. Мішна і палестинська Гемара називаються разом Палестинським Талмудом.

Талмуд (євр. — Вчення) складається з великої кількості томів. Так, виданий у 60-х роках Радою синагог Америки Талмуд має 13 томів. Його детально вивчають у іудейських семінаріях, коледжах і суботніх школах, адже він є основою основ усієї повсякденної практики і теології іудаїзму. До Талмуду входять моральні міркування, афоризми життєвої мудрості, метафізичні ідеї, історичні оповіді, мрії про майбутнє євреїв, месіанське уявлення про шляхи порятунку всього людства тощо.

Віровчення та культ. Спасіння іудея досягається жорстким дотриманням усіх 613 вимог Тори. 365 із них (за кількістю днів сонячного року) забороняють певні вчинки, наприклад «не вбий», «не вкради». 248 (за кількістю органів людського тіла) наказують, наприклад «шануй батька твого і матір твою». Кожна з цих вимог розроблена до найменших дрібниць. За недотримання передбачено систему покарань, що складається із семи сходинок: побиття камінням; спалення; вбивство; задушення; смерть, послана з неба; знищення; тілесне покарання. Шістнадцять злочинів караються побиттям камінцями; дев'ять — спаленням; два — відсіченням голови мечем; дев'ять — задушенням; двадцять два — знищенням (карет); одинадцять — смертю, посланою з неба.

Загалом за сімдесят один злочин передбачено смерть, а двісті сімдесят сім злочинів підлягають тілесним покаранням. Так, людина, що свідомо порушила накази про обрізання та пасхальну жертву, підлягає знищенню. Окрім двадцяти двох, існує ще чотирнадцять злочинів, які караються карет, якщо їх вчинено свідомо, але без попередження. За свідоме порушення заборон карають знищенням, за несвідоме — людина зобов'язана принести очищувальну жертву (хатат). Відмінність між знищенням (карет) та смертю, посланою з небес, полягає в тому, що на знищеного кара чекає і після смерті, тобто по тому, як він залишить цей світ. Смерть, послана з небес, несе спокуту.

Кожного, хто порушив заборони Тори, карають: йому наносять тридцять дев'ять ударів паском із волячої шкіри. Перед езекуцією покараного оглядають, щоб визначити, чи зможе він витримати тридцять дев'ять ударів, чи це не приведе до смерті. Не можна карати людину більше, ніж вона зможе витримати. Рішення про покарання смертю могло затверджувати лише зібрання із 71 мудреця Тори — Синедріон (Великий Бет-дін), що збиралося в Єрусалимському храмі. У 60 р. до н. е. смертну кару в Ізраїлі було відмінено, і нині тілесні покарання не застосовуються.

Зруйнування давньоєврейської держави римлянами поклало край первинному іудаїзму і стало початком його синагогального періоду. Синагогу (євр. — Будинок для зборів) будували завжди на громадські кошти. Як правило, це приміщення чотирикутної форми, поділене колонадами на три відділення. В середині ставлять лави для сидіння віруючих, кафедру рабина і головне — спеціальну шафу для зберігання пергаментних сувоїв Тори. Синагогу могли утворити не менше 10 чоловіків-євреїв, що мешкали поряд. Вона була не тільки місцем богослужінь, а й своєрідною школою та центром громадського життя. Під час богослужіння чоловіки одягають спеціальні головні убори і білі шарфи. Віруючі євреї носять головні убори, не знімаючи їх. В ортодоксальних синагогах чоловіки і жінки сидять окремо. Особливе значення в іудаїзмі мають молитви, в яких мова йде про нескінченні біди та страждання єврейського народу, розсіяного по всьому світі.

В іудаїзмі чільне місце посідає сім'я. Значна кількість релігійних свят водночас є сімейними. Найзначніше з них — щотижневий Шабат (євр. — Субота) розпочинається увечері в п'ятницю із заходом сонця. Це — свято, повне спокою від роботи. Господиня запалює світильник шабату, молиться за свою сім'ю і просить благословіння у Бога. Стіл накривають чистою скатертиною. На нього ставлять чашу з вином і дві хали (хлібинки). Перед шабат-вечерею глава сім'ї проголошує похвалу добропорядній дружині та читає вірші з Тори про створення світу (Буття 2, 3): «І благословив Бог сьомий день і освятив його; того бо дня спочив Бог від усього свого діла, що творячи зробив був». Після цього він від імені Бога благословляє хліб і вино. Урочисто відзначають у сім'ї й інші свята. Протягом віків іудейська сім'я була і продовжує залишатися джерелом релігійної духовності, незважаючи на численні гоніння, фізичне знищення, приниження та придушення євреїв.

Одна з найхарактерніших рис іудаїзму — щорічні свята та пости, в яких беруть участь усі віруючі. Передусім це Шабат (Субота) — щотижневий святковий день відпочинку. У цей день віруючий єврей не працює, не користується транспортом і не бере в руки ніяких знарядь праці, якщо тільки не виникає небезпеки для життя, що автоматично знімає всі суботні заборони.

Головне свято іудеїв — Песах (Великдень), яке випадає на 15-й день місяця нисан (березень — квітень). Воно водночас є символом весняного відродження природи й ізраїльської нації після виходу з Єгипту. Друге щорічне свято — Суккот (свято кущів), яке починається на 15-й день місяця тишрей (вересень — жовтень). Це веселе свято жнив, коли будують курені з гілляк, в основному пальм та маслин, згадуючи ходіння ізраїльського народу в пустелі після звільнення з єгипетського рабства. У цих куренях їдять і сплять, вчаться і моляться (якщо не йдуть до синагоги). Тобто все, що людина робить удома цілий рік, вона повинна робити протягом семи днів у курені. Особливої похвали заслуговує той, хто поза кущем не вип'є навіть склянки води. Є й інші свята: Рош-Ашана — єврейський Новий рік, що випадає на перший день Тишрея, Йом-Кіпур (день Спокути), Пурілі, Ханука (Освячення) тощо.

Засновником школи караїмів, тобто «Синів Писання», у VII ст. став учений Анан бен Давид, мешканець Багдада. Він зі своїми послідовниками повністю відкинув рабинські коментарі до Талмуду і вчив, що єдиним авторитетом має бути єврейська Біблія, в першу чергу Тора. Караїми, які згодом розділилися на багато малих груп, не погоджувалися з лібералізацією в дотриманні вимог Тори, яка проявилася у Талмуді. Так, вони були проти медичного лікування, посилаючись на слова «я Господь, цілитель твій» з книги Вихід (15:26). Хоча цей рух і не набув значного поширення, проте спонукав багатьох ортодоксальних рабинів перевірити правильність тлумачення Святого Письма.

Кабала — містичне релігійне вчення, яке виникло в іудаїзмі у XIII ст. Його прибічники оголошують себе продовжувачами давніх таємних релігійних учень. З часом Кабала стала центром найрізноманітніших окультних течій, що не мають нічого спільного з іудаїзмом. Власне Кабалу поділяють на дві основні течії: теоретичну та практичну. Прибічники теоретичної течії опікуються в основному метафізичними та містичними проблемами; практичної — цікавляться насамперед тавматургією (практичними основами магії). «Теоретики» досліджують філософські питання космогонії (походження і розвитку Всесвіту), космології (будови Всесвіту), епістемологію (теорію пізнання) та інші світові проблеми. Перша течія за своєю суттю є єврейською теософією — пізнанням Бога засобами містичного проникнення у сутність Всесвіту. Кабала — єдина форма окультизму, в основу якої покладено поетико-фантастичне тлумачення Старого Завіту, в першу чергу П'ятикнижжя Мойсея. Одним із центральних положень кабалістичного вчення є еротичний містицизм, у якому статеві стосунки розглядаються як найвище священнодіяння.

Сучасний іудаїзм має три **головні течії**: ортодоксальну, реформістську і консервативну. Серед ортодоксів виділяються ультраортодокси, що дістали назву хасиди (євр. — благочестиві). Заснована ця течія в Україні в середині XVIII ст., а її фундатором є БЕШТ (аббревіатура імені Ісраеля Баал Шем Това).

Він учив, що соціальна нерівність, притаманна цьому світу, не впливає на стосунки між людиною і Богом. Звичайна, але істинно благочестива людина цінніша того, хто зарозумівся від своєї вченості. Справжнім праведником є не той, хто віддає весь свій час власному навчанню, а той, хто турбується про простих людей. Служити Богу слід із радістю. Навіть покаєння повинно стати не сумом про минуле, а радістю від отриманої гармонії душі. Молитву, під час якої людина зливається з божеством, хасиди поцінують як головний засіб проникнення у його суть. Кожний, хто виконує міцвот (заповіді Тори), за життя може стати цадиком — хранителем божественного знання.

Демократизм і релігійний темперамент нового вчення, сприятливі історичні умови спричинили широке і відносно швидке його поширення в єврейських масах. З України хасидизм потрапив разом із мігрантами до єврейської діаспори. Нині його центр перемістився до США.

У сучасному Ізраїлі іудаїзм оголошено державною релігією. Сучасний іудаїзм значною мірою відрізняється від іудаїзму Старого завіту. Суттєві зміни в релігії іудеїв почалися ще в часи Вавилонського полону. Ще тоді вони почали збиратися для молитов і роздумів в особливих місцях — синагогах. Навіть після відновлення Єрусалимського храму синагоги продовжували залишатися місцями молитовних зібрань більшості іудеїв. Коли ж римляни остаточно знищили храм, синагоги стали офіційними центрами розповсюдження іудаїзму. Зі знищенням храму перервалася і традиція жертвопринесень. Синагоги були місцями обрядів, молитов. Іудейських жерців (левітів) замінили вчителі Закону — рабини, що походили, як правило, з фарисеїв (іудеїв, що вимагали суворо дотримуватися релігійних догм та відзначалися показним благочестям), які започаткували традицію його усної передачі. Закон став регламентувати навіть незначні моменти повсякденного життя.

3.Особливості виникнення і віровчення індуїзму

Індуїзм як релігія склався на ґрунті брахманізму й буддизму. Найповнішим визначенням цього поняття можна вважати індійський спосіб

життя, включаючи усю суму життєвих принципів, норм, цінностей, вірувань, уявлень, обрядів, культів, міфів і легенд. Для індуса не лише не існує у світі іншої релігії, крім індуїзму, а й взагалі немає нічого, що б не було охопленим релігією. Немає поділу на світи матеріальний і духовний. Немає нічого такого, що можна було б назвати мирським, світським, немає нічого, крім релігії, поза релігією, без релігії. Чи не тому й немає в індуїзмі спеціального слова (і навіть поняття), яке б відповідало європейському розумінню релігії. Релігія для індуса — це відчуття себе частиною Космосу, слідування його вселенським законам. Релігія — це життя, а життя — це релігія. Нічого подібного в християнстві не існує. Віровченню індуїзму не притаманна ворожнеча до іновір'я, тому відсутнє й поняття єресі. Немає тут і прозелітизму — бажання залучити до своєї віри, а відтак — і місіонерства (діяльності, спрямованої на навернення до свого вчення іновірців), адже двері до індуїзму щільно зачинено. Індуїстом не можна стати за власним бажанням або внаслідок збігу обставин — індуїстом можна лише народитися. Звичайно, в повсякденному житті все відбувається не зовсім так. І в минулому, коли індуїзм поширювався на території теперішньої Індії, і в наш час певне включення до спільноти його прибічників має місце, але здебільшого на двох рівнях: або до варни кшатріїв (воїнів), або до недоторканих (паріїв).

В індуїзмі немає молитов, проповідей, сповідей, таїнств у їх християнському розумінні. Людина розглядається у нерозривному зв'язку з усією, живою і неживою, природою. При цьому в рамках теорії переселення душ допускаються варіанти посмертного втілення в нелюдському тілі. Немає поняття вродженої гріховності людини. І людина, і природа виступають як форми вияву божественного.

Найдавнішу стадію розвитку в індуїзмі, що триває до II тис. до н. е., в науці прийнято називати праведичним (протоведичним) періодом. Про послідовників праведичного індуїстського культу світової нації відомо мало. Це були індуси, що жили на півночі Індії, та дравиди, що населяли південну частину півострова Індостан. У часи біблійного Авраама тут уже існувала цивілізація, схожа в загальних рисах на ранньомесопотамську. Індуси

праведичного періоду сповідували політеїзм (багатобожжя) — своєрідний протоіндуїзм, який нагадував ранні види магії. З особливою пошаною вони поклонялися богині Матері та рогатому божеству, яке сиділо, подібно до йогів, схрестивши ноги, у позі «лотос». Стародавні індуси приносили жертви різним богам, але храмів ще не будували.

Ведичний період починається приблизно з II тис. до н. е., коли арії (народи Центральної Азії) увійшли до Північної Індії та поступово почали просуватися на південь. Свою назву він отримав від збірки священних текстів, що називалася Веди. Світлошкірі переможці нав'язали індусам свою цивілізацію і релігію, що ґрунтувалася на Ведах, яка значно відрізнялася від релігії дравідів: арії поклонялися швидше силам природи, аніж зображенням ідолів. Головними їх богами були: Індра — бог космосу і зірок, Варуна — бог неба та Агні — бог вогню. Ведична релігія охоплювала безліч інших, дрібніших, богів, одним із яких був Сома — бог наркотичної рослини.

Слово «веди» означає «знати», «вінець знання», «достовірні знання», «священне знання». Веди — найдавніша пам'ятка індуїстської релігійної літератури. Вважається, що це священне знання прийшло від самого верховного Бога-Особи. Воно існувало на початку творіння і передавалось із покоління в покоління усно. І тільки приблизно 5 тис. років тому, коли життя людей почало скорочуватись, а розум і пам'ять слабнути, В'ясадева (сімнадцята аватара Крішні) записав Веди на санскриті — найдавнішій мові на Землі. Звідси і священність, авторитетність Вед, визнання їхнього вихідного характеру щодо осмислення Всесвіту, місця в ньому людини, її відносин із надприродними істотами. Веди стали першим Святим Письмом аріїв, тому їх релігія називається ведизмом. Найістотнішим у вченні ведизму було визнання того, що людина — не просто тіло. Це духовна істота, ув'язнена в плоті. А відтак її завдання — вирватись із матеріального світу і повернутися до Бога, віднайшовши таким чином істинне щастя. Пізніше в буддизмі ця ідея набуде свого подальшого розвитку.

Веди в основному є гімнами, що виконуються жерцями на честь богів. Збірка також містить велику кількість міфів, відомостей з космології, побуту древніх індусів. Усі першоджерела індуїзму беруть свій початок із Вед. До цього часу знання напам'ять гімнів однієї з вед — Рігведи є обов'язковим для кожного освіченого індуїста.

Веди поділяються на чотири частини:

- Рігведа (веда хвали) складається з 1028 гімнів міфологічного і космологічного змісту, зібраних у 10 книгах. У більшості з них прославляються бог вогню Агні та бог космосу і зірок Індра.
- Яджурведа (веда жертвопринесень) описує послідовність проведення жертвопринесень.
- Самаведа (веда пісень) складається з 1549 гімнів, багато з яких є в іншому тексті — в Рігведі. До текстів цих гімнів, що супроводжуються коментарями, жерці зверталися під час жертвопринесень.
- Атгарваведа містить магичні заклинання й формули, здебільшого призначені для лікування хвороб.

Чотири веди заохочують задоволення матеріальних бажань через поклоніння напівбогам. Стверджується, що коли людина жадає матеріальних благ за життя, вона мусить здійснювати жертвопринесення. Наприклад, той хто шукає удачі, має поклонятися богині Дурзі, а той, хто жадає сили, повинен шанувати Агні, бога вогню. Людина, що прагне багатства, має шанувати Васу. Якщо ж вона хоче, щоб тіло її було сильним, — Землю. Ті, хто бажає мати гарне потомство, повинні вшановувати великих предків та Праджапаті. Ведична література говорить про напівбогів не як про продукт уяви, а як про наділених владою виконавців вищої волі, які управляють справами Всесвіту. Явища в природі не відбуваються самі собою, за будь-яким із них стоїть певний бог. Наприклад, Індра розподіляє дощі, Варуна відає морською стихією.

На основі Вед арії розробили складну систему жертвопринесень, що пізніше призвело до утворення каст жерців — брамінів. Арії запозичили і багатьох дравидських богів, а також деякі їх релігійні уявлення. Наслідком

такої асиміляції стала надзвичайно складна ієрархія богів, багато з яких «дублюють» один одного.

Приблизно 600 р. до н. е. індуїзм розділився на дві основні течії: народну, масову релігію та просякнуту філософією релігію освічених верств суспільства, в якій Веди переосмислювалися заново. Головним положенням другої течії стало твердження, що Всесвіт є Богом і Бог є Всесвітом. Універсальна, всеохватна, абстрактна душа називалася Брахма (або Браман), тому цей релігійно-філософський напрям отримав назву брахманізм.

Духовний розвиток давньоіндійської культури в той період визначили Упанішади — зібрання 108 філософських творів. Слово «упані-шат» означає «сидіти поруч». Воно вказує на учня, що сидить біля свого гуру (санскр. гуру — важкий, навантажений знанням) і уважно слухає його, щоб досягти трансцендентної ведичної мудрості. Упанішади констатують нематеріальність абсолюту, недоступність його для сприймання органами відчуття, підкреслюючи, що його можна досягнути тільки очищеними, духовними відчуттями. Було розроблено песимістичний погляд на земне буття, з'явилися вчення про сансару та карму. Сансара (санскр. — повторення народжень і смертей) — уявлення про єдиний ланцюг переходів душі з однієї оболонки в іншу. Ведична «Падма Пурана» свідчить, що душа після численних перевтілень у форми нерухомих істот, мікроорганізмів, птахів, тварин нарешті досягає людської форми, в якій їй дається можливість самореалізуватися (бхакті-йоги) — повністю звільнитися від коловороту сансари. Еволюціонуючи в людській формі життя, після 400 тис. перевтілень, душа може досягнути звільнення, повернувшись у духовний світ. Усе, що перебуває в сансарі, перевтілюється згідно із законом карми. Карма (санскр., досл. — дія, обов'язок, відплата) — особлива містична сила, автоматичний «закон відплати», відповідно до якого вчинки людини в реальному житті зумовлюють її нинішню долю і наступний стан її душі. Карма диктує те, що душа після смерті людини переселяється, якщо вона була «праведною», в тіло «благороднішої» людини. Якщо ж особа була грішником — душу чекає тіло «нижчого» індивіда, а то й тварини чи

навіть комахи. За дуже праведне життя людина матиме нагороду — спасіння. Спасіння — втеча з круговерті перевтілень — досягається філософськими роздумами над словами мудреців та медитацією (самоконцентрацією та самоспогляданням). Тоді душа (іскра великого полум'я — Вищого Духа чи крапля вселенського Океану) звільняється від вічного у своєму обертанні Колеса життя і зливається з Брахмою — душею Всесвіту. Момент звільнення називається мокша (мукті).

Водночас в індуїзмі почали виникати внутрішні реформаційні течії. Дві з них (буддизм та джайнізм) стали самостійними релігіями. Значна частина індуїстів повернулася до поклоніння єдиному вищому божеству. Та це не означає, що індуїзм прийшов до єдинобожжя. Адже політеїзм в Індії ніколи повністю не зникав, і єдине божество Врахма було представленим індуїстською трійцею (Тримурті) — трьома основними богами: Брахмою (творцем Всесвіту, вищим божеством), Вішну (хранителем Всесвіту) та Шівою (руйнівником Всесвіту). Брахма виступає творцем світу. У культі Шиви на перший план вийшов культ життєвої сили і чоловічого начала. Основна функція Вішну — збереження. Він є максимально близьким людям, які схильні до емоційного сприйняття божества. Багато індуїстів (їх називають вішнуїтами) поклоняються тільки Вішну та десяти його аватарам (втіленням). У дев'яти з них Вішну вже з'являвся у цьому світі, щоб урятувати його від неминучої загибелі. Аватари Вішну такі: матсья (риба); курма (черепаха); вараха (вепр); марасінха (людина-лев); вamana (карлик); марашурама нарасінха (Рама із сокирою); Рама; Крішна; Будда; калкі (білий кінь) — месіанське втілення Вішну, в якому він з'явиться в кінці Калі-юги — історичного періоду, що нині триває. Сьоме й восьме втілення — Рама і Крішна — головні аватари, яким поклоняються найбільше. Інші індуїсти (шіваїти) шанують бога Шіву та його дружину, яка в різних втіленнях має імена Дурга, Калі, Парваті, Деві тощо. Багато з її втілень, особливо Калі, жорстокі. Деякі прихильники Калі, наприклад члени секти шакті, практикують і схвалюють такий аморальний звичай, як храмова проституція.

У I тис. до н. е. філософія індуїзму вступила у ведантичний (післяведантичний період). Її основним джерелом стала Веданта-сутра. Веданта-сутра — філософська книга, що базується на ранніх Упанішадах та складається із сутр, які розкривають метод досягнення ведичного знання. Це найстисліша форма всієї ведичної мудрості: сутра означає «афоризм». Веданта-сутра відома ще й за назвами Брахма-сутра; Шарірака; В'яса-сутра; Уттара-міманса і Веданта-даршана. Веданта-сутра складається з чотирьох розділів, кожен із яких має чотири частини — усього 16 частин (зошитів) афоризмів. Вона починається словами: «Настав час запитати про абсолютну істину» — і вчить, що людина потребує звільнення та мусить пройти через стадії прагнення до насолод та світського (мирського) успіху. Тільки з настанням зрілості особа звертається до ідеї самозречення і морального обов'язку (дхарми). Але її найглибша, найголовніша потреба — усвідомлює це людина чи ні — є звільнення (мокша). Мокша досягається, коли особа робить своє буття, свідомість та думки нескінченно досконалими. Оскільки Брахма — абсолютна душа — є безкінечним життям, свідомістю і блаженством, єдиний шлях досягнення мокші для людини — усвідомити, що її приховане внутрішнє «Я» (атман) є не що інше, як Брахма. Щоб описати це звільнення особи через злиття з Брахмою, індуїсти користуються традиційною формулою «тат твам асі» (ти є це). Отже, індуїстське спасіння уможлиблюється відокремленням від свого смертного «Я» і злиттям із Абсолютом. Тоді людина занурюється в нірвану — стан безкінечного спокою, позбавленого найменших бажань і емоцій.

Відомо три основні **способи досягнення нірвани**:

1. **Спасіння через пізнання** (джнана-йога) вимагає вивчати вислови мудреців та священні книги, віддаватися медитації, звертаючи свою свідомість всередину себе, щоб усвідомити ідентичність атмана та Брахми;
2. **Спасіння через самопожертвування** (бхакті-йога) менш філософське і тому є популярнішим. Згідно з цією доктриною шлях до Бога є індивідуальним — той, хто присвятив себе йому, сам вибирає певний спосіб служіння божеству і сподівається таким чином злитися з ним;

3. Спасіння через виконання звичаїв (карма-йога) людина може досягти за умови точного (абсолютно альтруїстичного, дуже широкого, із власної волі) виконання всіх ритуалів і церемоній, жертвопринесень, паломництва та інших добрих справ.

Кожен спосіб певною мірою включає в себе і четверту доктрину — раджа-йогу, яка є **технікою медитації** (контролем за тілом, диханням і думками). Головна мета раджа-йоги — злиття віруючого з Брахмою.

Індуїстська філософія розглядала цей світ як тимчасове житло, щось на зразок тренувального полігону для душі. Вважалося, що існує велика кількість галактик і світів, схожих на наш, і всі вони підкоряються моральному закону карми. Всесвіт проходить через безкінечні цикли розвитку, розвалюючись і утворюючись знову. Як стверджували індуїсти, цей світ, із його насолодами і стражданнями, добром і злом, є несуттєвим і облудним. Все, що оточує нас, — майя (ілюзія).

Жрецьями індуїзму, носіями основного релігійного культу були члени брахманських каст. З їх числа обиралися радники, чиновники, авторитетні релігійні учителі – гуру. Переконання у необхідності посередництва жреця для звернення до надприродних сил по допомогу знайшло вияв у магічних діях – тантрах, на основі яких виникли освячені заклинання – мантри (їх мають рибалки, пастухи, пожежники).

4. Релігії Далекого Сходу: конфуціанство, даосизм, синтоїзм

Конфуціанство виникло у Давньому Китаї. Його основоположник **Конфуцій (Кун Цзи)** (551–479 р. до н.е.) жив в епоху внутрішньої кризи китайського суспільства. Руйнувалися патріархальні норми, гинула родова аристократія, яку змінювала влада правителів окремих царств. Виступивши з критикою цих явищ і високо оцінюючи минуле, Конфуцій створив ідеал досконалої людини Цзюн-цзи, який володіє двома головними чеснотами – гуманністю і почуттям обов’язку. Поняття гуманності (жень) включало в себе

скромність, справедливість, стриманість, гідність, безкорисливість, любов до людей. Обов'язок – це моральне зобов'язання, яке гуманна людина завдяки своїм чеснотам накладає на себе сама, керуючись знанням і вищими принципами. Конфуцій характеризує таку людину через порівняння із сяо жень (простолудином), яке проходить через усю книгу «Лунь юй». Цзюнь-цзи слідує обов'язку і закону — сяо жень думає, як би ліпше пристосуватися і отримати вигоду. Перший вимогливий до себе, другий — до людей.

Центральне місце у конфуціанському віровченні займають проблеми моральної природи людини, її життя в родині, суспільстві, державі. І це цілком природно, оскільки особа — основний суб'єкт суспільної діяльності. Від її рис залежить, якою є вся суспільна будівля. Конфуцій прагнув створити суспільство без конфліктів. А тому він надав перевагу тим правилам управління, які сприяють суспільній рівновазі, так званим правилам «золотої середини». Мудрець виходив із того, що суспільство тримається на п'яти видах відносин залежності, кожен із яких формує обов'язки різного характеру. Це стосунки між:

- імператором і підлеглим;
- батьком і сином;
- чоловіком і дружиною;
- старшим і молодшим;
- друзями.

Ці стосунки базуються на моралі, в якій основним є поняття **шанування**:

— шанування Творця чи богів учить нас терпимості. Оскільки боги побудували суперечливий світ, ми мусимо сприймати його таким, яким він є, і не прагнути змінити його;

— шанування природи викликає у нас доброзичливість. Нам не слід використовувати силу, щоб одержати більше, ніж нам належить;

— шанування історії передбачає культ предків і здійснення ритуалів. Якщо люди роблять свою справу і шанують богів, вони приносять

благословіння і спокій світу. Шанування поширюється і на майбутнє, яке людина не повинна моделювати за власними забаганками.

Аби дотримуватися цієї моралі, необхідно мати три риси: обережність, милосердя і сміливість — та п'ять чеснот: самоповагу, широту поглядів, вірність, старанність, добродійність.

Важливе значення у формуванні такої моралі Конфуцій надавав концепції Неба і небесного веління. Небо для нього — найвища духовна сила, яка стежить за справедливістю на землі. Це — доля, рок, дао. Тому й головним божеством у конфуціанській системі є Шанді — прабатько людей та бог Неба, якому з давніх часів китайський імператор приносив щорічні жертви. При цьому він представляв народ, вступаючи у взаємодію з богом Неба від імені всіх китайців. Людина, обдарована Небом певними моральними рисами, повинна жити в злагоді з ним, із моральним законом (дао) й удосконалюватися за допомогою навчання. Метою вдосконалення є досягнення рівня цзюнь-цзи (благородної людини).

Конфуцій сформулював основи соціального порядку, який хотів би бачити у Китаї: „Хай батько буде батьком, син – сином, цар – царем, чиновник – чиновником, хай усе в цьому світі хаосу стане на свої місця, всі будуть знати свої місця, права і обов'язки, робити те, що їм належить”. Упорядковане суспільство має складатися із верхів (тих, хто думає, управляє) і низів (тих, хто працює й підкоряється). Критерієм такого поділу суспільства мали служити не знатність, походження чи багатство, а лише знання і чесноти, ступінь близькості людини до ідеалу Цзюнь-цзи.

Основні думки Конфуція, а також його найближчих учнів зібрано у двох книгах: «Лунь юй» («Бесіди і судження», «Бесіди і висловлювання», «Вислови»), яку послідовники філософа уклали з його висловлювань і яка вважається твором самого Конфуція; та «Лі цзи» («Книга настанов», «Книга обрядів»), яка створювалася в IV—I ст. до н.е. і є одним із шести канонів конфуціанства. Тривалий час у Китаї вона була основою освіти й освіченості.

Не знаючи конфуціанських канонів, у Давньому Китаї неможливо було навіть одержати державну посаду.

Конфуцій заснував свою школу вже у зрілому віці, маючи значну кількість своїх учнів, послідовників, які не лише популяризували його вчення, а й прагнули всебічно його поглибити. Після смерті мудреця його вчення розробляли вісім самостійних шкіл. Найвідомішими серед них були школи філософів Мен-цзи (приблизно 372—289 до н. е.) і Сюнь-цзи (приблизно 313—235 до н. е.). Мен-цзи розвивав далі вчення Конфуція про Небо як безособову об'єктивну необхідність, долю, що стоїть на варті добра. Нове у Мен-цзи полягало в тому, що він вбачав найадекватніше відображення волі Неба у волі народу. Філософ стверджував, що Всесвіт складається з ці — життєвої сили, енергії, яка в людині мусить бути підпорядкованою волі і розуму. «Воля — головне, а ці — другорядне. Тому я й кажу: змінюйте волю і не вносьте хаосу в ці». Найхарактерніший момент вчення Мен-цзи — його теза про те, що людина від народження є доброю. Його наступник Сюнь-цзи це рішуче спростовував. У своєму основному трактаті «Про злу природу людини» він писав протилежне: природними рисами людини є прагнення до наживи і жадібність. Інстинктивна пожадливість протиставляє людей один одному. Коли б людина за своєю природою була доброю, зазначав Сюнь-цзи, то непотрібними були б ні виховання, ні ритуали, ні закони, ні обов'язок, ні сама державна влада, зміцненню якої й сприяла значною мірою етична система Конфуція.

Поступово конфуціанство стає релігійно-філософською системою всього Китаю. В епоху династії Хань (приблизно 206 до н. е. — 186—220 н.е.) конфуціанство набуває статусу державної релігії. «Імператор може завоювати імперію, борючись на коні, але він не зможе зберегти її без ідеології», — заявляли вчені-конфуціанці. Саме в цю епоху було введено екзамени для державних службовців.

Все сумнівне, позасвідоме, що належало до сфери непідконтрольних розуму почуттів, конфуціанство залишило осторонь. Однак численні вірування й обряди продовжували існувати і були об'єднані в межах релігії **даосизму**. Він

виник як самостійна доктрина. Засновником філософії даосів вважається філософ **Лао-цзи** – особа легендарна. У трактаті “Дао де цзин” викладені основи даосизму – вчення про велике Дао, загальний Закон і Абсолют. Розвинув і пропагував вчення Лао-цзи його учень філософ Чжуан-цзи (приблизно 369—286 до н. е.). Він написав коментарі до «Дао де дзин», які даоси вшановують як ще одну священну книгу. Повний (із коментарями) канонічний текст «Дао де дзин», у якому викладено сутність дао та правила життя, що йому відповідають, налічує 1120 томів.

Дао, згідно з твердженнями Лао-цзи, панує всюди і в усьому необмежене. Його ніхто не створив, але все походить від нього. Невидиме, нечуване і недосяжне для органів почуття, постійне й невичерпне, безіменне і безформне, воно дає початок, ім'я і форму всьому на світі. Пізнати Дао, йти за ним, злитися з ним, – у цьому зміст, мета і щастя життя.

Даоси розрізняли безіменне (постійне) дао і дао, що має ім'я. Перше дао одвічне, це форма без форм, образ без істоти, всюдисуще, яке інколи називають матір'ю Піднебесної (Китаю). Друге дао, на відміну від першого, постає перед людиною як щось конкретне, що складається з ці (найдрібніших частинок) та містить у собі образи-речі. Воно нескінченне, всемогутнє, і дія його виявляється скрізь. Цим воно відрізняється від безтілесного, туманного, порожнього, невизначеного, бездіяльного, самотнього дао. Але друге дао внутрішньо пов'язане з першим, оскільки, як свідчить трактат, вони мають одне походження, але різні назви. Два дао переходять один в одне, відкриваючи таким чином двері до всього дивного.

Водночас через такий дуалізм у визначенні відношення дао до конкретних речей його важко звести до якоїсь логічної схеми. Дао — нематеріальна субстанція, позбавлена тілесності. Але вона не є і духовною субстанцією, оскільки постає як реальний момент у перетворенні речей. Дао є і субстанцією, і несубстанцією (вічним рухом). Воно існує мовби окремо і в той же час невідокремлено від речей, пронизує їх, творить речі й перебуває в речах. Оця невловимість дао, відсутність означеного правдоподібного зв'язку між

видимим і невидимим зумовлюють містицизм даосизму як релігійно-філософського вчення. Таємниця дао відкривається не всім: «хто вільний від пристрасті, бачить чудесну таїну дао, а хто має пристрасті, бачить його тільки в конкретній формі».

Стосовно відношення дао і де, то, згідно з положеннями даосизму дао породжує речі, а де їх формує, вдосконалює, робить зрілими, доглядає і підтримує. Створювати і не присвоювати, творити і не хвалитися, бути старшим і не командувати — ось що, за трактатом «Дао де цзин», називається глибинним де. Де — у даосизмі опредметнений, конкретний вияв дао в речах і в поведінці людини (міра її добродетельності).

Суть дао зумовлює і правила поведінки людини. Мудрець, який пізнав дао, є бездіяльним. Тому практика цієї містичної китайської релігії базується на принципі наслідування дао — у-вей (недіяльність або бездіяльна дія). Хто служить дао, поступово приглушує, обмежує свої бажання, доходячи в цьому до не діяння. Не слід змінювати реальність, треба залишати речі такими, якими вони є, і вести тихе, пасивне життя, «пробуджуючись» та діючи тільки в разі крайньої необхідності. Тобто потрібно пасивно існувати, уподібнившись, настільки це можливо, природі та Всесвіту. Даос має запобігати будь-якому насильству. Недіяння є найбільшим діянням, завдяки чому можливо досягнути більшого, ніж активною діяльністю. Мудра людина, яка живе за принципами дао, досягає граничної простоти, ясності та спокою.

Даосизм пропонує особливий шлях досягнення безсмертя. Це стає можливим шляхом обмеження у їжі, яка зміцнює матеріальне начало в організмі. Другий елемент цього шляху — вміння володіти власним диханням. Великого значення даоська теорія безсмертя надавала моральним факторам. Щоб стати безсмертним, кандидат повинен був здійснити не менш як 1200 добродетельних актів, при цьому навіть один аморальний вчинок зводив усе нанівець. Трансформація людини у безсмертного вважалася дуже непростю, доступною лише небагатьом.

Основу **синтоїзму** (синто в перекладі з японської – шлях богів) становлять міфи, вміщені у зведеннях „Кодзікі” та „Ніхонгі” (поч. VIII ст.). У цих міфах розповідається про створення світу, що розпочинається з появою подружньої пари Ідзанагі та Ідзанами, які породили Японські острови і багато божеств. На міфах ґрунтувався престиж правителів країни, які посилялися на своє походження від верховного божества Аматерасу – богині Сонця. Після відновлення імператорської влади в 1868 р. синто було проголошене державною релігією Японії. Біля кожного домашнього олтаря повинно було знаходитися зображення богині Аматерасу, що перетворилася у символ японського націоналізму.

Синтоїстські норми стали символом патріотизму і відданості особі імператора з боку японських самураїв. Після другої світової війни синтоїзм змінився: зменшилося значення культу імператора, занепали традиції самурайства. Державне синто було скасоване.

Зі зміцненням централізованої влади у різних країнах виникає її релігійне відображення. Виникає **монотеїзм** (від грецьких слів „моно” – один, „теос” – бог) – форма релігії, яка вшановувала єдиного бога, тим самим зміцнюючи існування рабовласницьких і феодальних держав, очолюваних єдиним правителем. Це створює основу для виникнення принципово нового явища – світових релігій.

Контрольні запитання.

1. Вкажіть, у чому полягає специфіка національно-державних релігій?
2. Розкрийте зміст іудаїзму.
3. Проаналізуйте основні особливості індуїзму.
4. Поясніть відмінності між конфуціанством та даосизмом.
5. Визначте, у чому полягає специфіка синтоїзму?

Література:

1. Васильев Л.С. История религий Востока. – М., 1983.

- 2.Радугин А.А. Введение в религиоведение. – М., 2008. – Теми 3-5.
- 3.Токарев С.А. Религия в истории народов мира. – М., 1986.
- 4.Черній А.М. Релігієзнавство. – К., 2005. – Розділи 3-4.